

תוכן העניינים

- 7 מוטי ניג'ר, מנחם בלונדהיים, תמר ליבס
הקדמה: התקשורת מספרת סיפורים, יצחק רועה קורא בהם
- שער ראשון — אחרת על תקשורת: גישות לפרשנות
- 23 אליהוא כ"ץ
'ולא תתורו' — על ההטעיה: עיונים חובבניים באיקונוגרפיה
- 31 רפאל ניר
דיאלוגים ודואליזם: מיכאל בכטין מול פרדינן דה-סוסיר
- 41 מוטי ניג'ר
איך לקרוא תקשורת? מודל לפרשנות טקסטים במדיה
- 61 אלעזר וינריב
פרשנות עיתונאית וכניעה ליצר
- שער שני — ימים עקובים מדם: עיתונאות,
מדיניות ומלחמה
- 69 דב שנער
סיפורי התקשורת על מלחמה ושלום: משנתו של רועה
כקרב קפיצה
- 85 איילת כהן
עיתונאים מדווחים ממקום הפיגוע: מבט על תבניות דיווח
מילוליות וחזותיות
- 111 רוביק רוזנטל
ממסדים, לשון ותקשורת: עיתונאים ולקסיקון המלחמה
- 125 דן כספי
על פוליטיזציה ברשות השידור — מבט מבפנים

- שער שלישי — מונולוג, דיאלוג ואידאולוגיה: הרטוריקה של התקשורת
- לימור שיפמן
 169 'ירק ירושלים 20?': הומור טלוויזיוני, רב־משמעויות ודיאלוגיות
- אייל זנדברג
 191 'בין חורבן לניצחון': משמעויות השואה בעיתונות היומית
 בישראל 1948—2003
- אורן מאירס
 217 קרובים־רחוקים: על היחס שבין עיתונאות, מחקר השפעות
 התקשורת והפרקטיקה העיתונאית
- שושנה בלום־קולקה, מנחם בלונדהיים, גונן הכהן
 245 מסורות של מחלוקת: ממשא ומתן של טקסטים תלמודיים
 לזירת השיח הפוליטי במדיה
- עקיבא כהן
 275 ערך חדשתי על פי עיתונאים, יחצנים וקוראים
- שער רביעי — בין כיסוי לגילוי: קולות, מראות, קהלים
- דניאל דיין
 291 הדיווחים על 'המפלצת של הים התיכון'
- תמר ליבס
 301 מרחב אקוסטי: תפקיד הרדיו בהיסטוריה הקולקטיבית של ישראל
- חנה אדוני, הלל נוסק
 323 הקריאה כמסמנת גבולות של זהויות: 'קהלי טעם' ו'תרבויות טעם'
 בקרב קוראי הספרים בישראל
- רעיה מורג
 353 פרשנות ללא גוף, גוף ללא פרשנות: על כמה מקרים של בולימיה
 בקולנוע
- רשימת המשתתפים
 385

הקדמה

התקשורת מספרת סיפורים, יצחק רועה קורא בהם

מוטי נייגר, מנחם בלונדהיים, תמר ליבס

ספר הוא פורמט סגור, עם פרקים המסודרים זה אחר זה. לו ניתן, היה יצחק רועה מבקש בוודאי שנוציא מהדורת קלסר, שאפשר לפתוח אותה ולסדר את הפרקים בכל פעם בסדר אחר. אולם גם זה לא היה מושלם, כי בצורה האידיאלית צריכים הפרקים להופיע זה לצד זה, בו־זמנית, ולא האחד אחרי השני. הפתיחות, והיפוכה — רעותה־צרתה — הסגירות, היו הנושאים שהעסיקו יותר מכול את יצחק איש הרדיו, ואת ד"ר רועה איש האקדמיה. פתיחות וסגירות הן לא רק סגנונות רטוריים אלא גם סימן לתפיסת עולם, לאידאל של תוכן וצורה, לעמדה אידאולוגית ומקצועית. בשני המקומות, ברדיו ובאקדמיה, ביקש רועה — והצליח — לפרוץ את הסגירות.

ימי הרדיו

עד שנת 1965 היה הרדיו בישראל יחידה במשרד ראש הממשלה. לעובדה הארגונית הזו הייתה משמעות רטורית מבחינת מעמד הדובר והאתוס (במובן האריסטוטלי) שהקריין השידור הציבורי בישראל. יש לזכור כי הטלוויזיה הישראלית החלה לפעול רק בשנת 1968. שידורי החדשות ברדיו שיקפו עד לאותם ימים את המקום שממנו שודרו — סמוך למשרד ראש הממשלה. מאפייניהם היו: טון סמכותי (קול השלטון) ודיבור מונולוגי יודע כול, 'אובייקטיבי' וממלכתי¹. לאחר שנת 1965 — כאשר הרדיו עבר לפעול כחלק מרשות השידור, שעדיין הייתה כפופה בדרכים ישירות ועקלקלות לשלטון, אך כבר לא כיחידה במשרד ראש הממשלה — חל שינוי. בתחילה היה השינוי אטי, ניכרה הפתעה ונדרש זמן לעכל את ההתרופפות המסוימת של אחיזת השלטון, שאפשרה לרוח חדשה

לחדור פנימה. עדיין שלט הטון הרשמי, שהיה התקן (רועה, 1992; Nir & Roeh, 1982; Nir & Roeh, 1987; Roeh & Nir, 1991; רועה וניר, 1987; רועה וניר, 1984; רועה וניר, 1990), אולם זמירות אחרות כבר נשמעו בארץ, טונים אחרים, חופשיים יותר, שהביאו את השיח הבינ-אישי אל תוך המדיה דווקא בשעה שגלי האופוריה שבאו אחרי 1967 יצרו אווירה של אחידות. בין האנשים שפעלו באותה העת ברדיו, והיו גם הם ממובילי השינוי, אפשר לציין את ירון לונדון, יגאל לוסין וחגי פינסקר. רועה הצטרף למערכת הרדיו כמגיש לפני מלחמת ששת הימים ובלט בסגנונו הייחודי, שבין מאפייניו הבולטים היו הסימנים הפרוזודיים שבאו לידי ביטוי בהיסוס ובאתנחתה, הדיבור בגובה העיניים, אוצר המילים היומיומי המוריד את השפה מרוממותה התקינה תמיד, וה'תחביר של לוסין' המחלק את האחריות במשפט בין ייצוגים שונים שווי משקל לכאורה (ההתייקרות האחרונה, או אם תרצו המכה החדשה לתקציב המשפחתי, לא תוביל לעלייה בתוספת היוקר שלנו).

רועה הציע לראות בימים שאחרי מלחמה ששת הימים את תחילת המהפך. אטי ומתקשה להשתחרר, ובכל זאת ראשית גאולת התקשורת:

שמות התואר הראויים למאבקים של הימים ההם ילכו וייוולדו מאוחר יותר: דיאלוגיזציה! דמוקרטיזציה! פלורליזם! יצירת אנטי-ז'נר! כתיבת אנטי-מיתוס! ריבוי קולות! מבטאים וגרסאות! הקץ למונוליטיות! כהנה וכהנה!

בשלוות הסתכלות של היום אני נוטה לוותר על סימני הקריאה, ולדבר על פירוקים וחשיפת סתירות פנימיות בז'נר העיתונאי השליט זמן רב, שאימץ לעצמו את השם 'אובייקטיבי' והציג עצמו כמין ריאליזם משקף אמת ונאמן לאיזו מציאות-כמות-שהיא, הכופה את עצמה על הדיבור והמכתיבה דווקא ז'נר זה ולא ז'נר אחר. כאילו בשם העובדות המדברות בעד עצמן, כאילו בשם האמת שאי-אפשר להתווכח אתה.

לא יכולתי לראות שהימים שלאחר מלחמת ששת הימים (לא מיד, לאחר השתהויות, נסיגות ועיכובים) הלכו והבשילו לקראת נכונות אחרת: נכונות לקלוט שינויים, לשמוע קולות מגוונים, לספוג אירוניה, להקשיב לניואנסים; להרשות חריגים ולסבול סטיות. יש אומרים שרוח הזמן, שנולדה על ברכי הניצחונות וההתרחבות הטריטוריאלית, הולידה ביטחון עצמי ודחתה את חרדותינו הקיומיות לימים שעוד יבואו. רוח זו נשאה עמה לא רק את חירות-המשורר, לא רק סגנון משוחרר ויצירתי, לא רק שפה עשירה יותר ותקנית פחות, אלא גם רשות להטיל ספק. לימים רשמתי בפנקסי האקדמי (ולא זה הפרופסיונלי-עיתונאי של פעם) את השורה הבאה, שעיצבתי ככותרת בראש עמוד ריק (גם

היום): מפסקנות היודעים אל-נכון/לספקנות הממעטים בערך-עצמם והמתירים טעות/וכותרת משנה הוספת: מרומאנס עברנו לאירוניה (רועה, 1998: 9–10).

צריך לזכור שהעולם כולו עבר באותה העת תמורות, שבאו לידי ביטוי בתרבות הנגד האמריקאית במרד הסטודנטים בצרפת ובמקומות אחרים ובתחילת דרכם של הדה-קונסטרוקציה והזרמים הפוסט-סטרוקטורליים. נהוג לחשוב כי רוחות השינוי מגיעות באיחור לישראל, אולם דווקא במקרה זה אפשר לראות – דרך המודוסים והז'נרים החדשים ברדיו בישראל – כיצד קרו הדברים בעת ובעונה אחת. בלי שידעו זאת היושבים ברחוב הלני המלכה בירושלים, הם פעלו הלכה למעשה בדרכו של ז'אק דרידה כשפירקו את התבניות המקובלות, בשבילי פוקו כשהציעו לבחון בעזרת הפירוק את יחסי הכוח הגלומים בתבניות אלה, ובעקבות בכטיין כשהציעו את הדיאלוג ואת הרב-קוליות. פעולתם תאמה אף את דבריו של ז'יל דלז, ששנים לאחר מכן אמר (בפירושו של אהד זהבי):

הספרות מייצרת שפה זרה בתוך השפה. היא מותחת את השפה, מטלטלת אותה, מוליכה אותה אל החוץ שלה – היא מגמגמת את השפה [...] סופר גדול הוא מי שכותב בשפה מינורית, זר בתוך השפה שלו עצמו, גם אם זו שפת אמו. סופר כזה חוצב שפה זרה, שלא התקיימה קודם, מתוך השפה שלו עצמו. הוא מציב את השפה בחוסר שיווי משקל מתמיד, גורם לה לצעוק, לגמגם, למלמל [...] סופר גדול ממציא תחביר שמוליד שפה זרה בתוך השפה, דקדוק של חוסר שיווי משקל (זהבי, 2005: 18–19).

מבלי להכיר את התאוריה, פעלו רועה ועמיתיו בשידור הציבורי הממלכתי באותה הדרך. הם פירקו ז'נרים קיימים והכניסו אל הדיבור המונולוגי את הדיאלוג, הפוליפוניה, המלמול, ההיסוס וחוסר שיווי המשקל. מכיוון שתוכן וצורה שלובים זה בזה, ברור כי האופן שבו דיברו הוביל גם לערעור המוסכמות החברתיות והמיתוסים של החברה הישראלית. האירוניה וסימן השאלה תפסו את מקומם של הדובר היודע כול ושל סימן הקריאה.

כזאת קרה גם בתכנית חדשנית שעלתה בטלוויזיה, בשם 'כמעט חצות', שאותה יזם והגיש יצחק רועה. התכנית הזו, ששודרה בתום המשדרים של הטלוויזיה הישראלית החל בסוף שנות השבעים (כזכור, היה אז רק ערוץ טלוויזיה אחד), הציעה טון שאינו מעונב וסדר יום אלטרנטיבי ל'ליין אפ' של 'מבט לחדשות', תכנית החדשות המרכזית והרשמית ששודרה בשעה תשע בערב. התכנית לא זכתה להצלחה מרובה באותה העת וירדה מן המרקע כעבור כשנה. ירידתה סימנה התנגדות, שהייתה קיימת אז (וקיימת מעט פחות היום) לעיתונאות נוסח רועה. עם זאת הייתה זו פריצת דרך טלוויזיונית, שסימנה

ניכרו רק שנים מאוחר יותר. אפשר לראות המשכיות לפורמט של רועה בתכניות טלוויזיה כמו 'מהיום למחר' בערוץ הראשון, ותכניות חדשות כמו 'היום שהיה' בערוץ 10 (בערוצים המסחריים אנו עדים בעיקר לשינוי הטון, כמעט בלי להציג סדר יום אלטרנטיבי). באותה תכנית ('כמעט חצות') גם צמחו שני מגישים — יואל אסתרן וישראל סגל — שפיתחו לימים קריירה בולטת בעולם החדשות. קורותיה של אותה תכנית סוכמו בספרו של רועה ועמיתיו *Almost Midnight* (Roeh et al., 1980), מסמך ייחודי בשדה המחקר בארץ בעולם, שבו יש חפיפה מוחלטת בין החוקר, המגיש והעורך הראשי. מחקרי עיתונאות רבים נעשים על ידי חוקרים המשתתפים בעבודה העיתונאית הנחקרת כוותרים, אך קשה למצוא את ורע למקרה כזה של רפלקסיביות גמורה בין החוקר ובין מושא מחקרו.

איש הפרקטיקה מגיע לאקדמיה

אחד המתחים המלווים את תחום התקשורת הוא הפיצול, ואולי אף הקרע, בין אנשי המעשה (practitioners) לבין אנשי המחקר מן האקדמיה, המתבוננים בביקורתיות בתוצרי התקשורת. לא כאן המקום לדון במתח הזה, אך מן הראוי לציין כי טענת אנשי המעשה היא בדרך כלל, שהאקדמיה בוחנת את התוצרים בלי להיות בחדר החדשות ובלי להבין את לחצי ה'דד-ליין' המתקתק. מצד שני חשים אנשי האקדמיה, כי העוסקים בפרקטיקה שקועים בעשייתם היומיומית ללא יכולת להתבונן בעצמם ובעבודתם במבט ביקורתי.² בראשית שנות השמונים הגיע רועה אל 'המכון לקומוניקציה' באוניברסיטה העברית, שהיה באותם ימים המקום היחיד באקדמיה הישראלית שבו נחקרה המדיה באופן מדעי. עשור לאחר מכן שינה המכון את שמו ל'חוג לתקשורת ועיתונאות', וכעבור זמן מלאה הארץ חוגי תקשורת (אדוני ופירסט, 2006). אולם טרם המבול הייתה זו יחידה קטנה יחסית שהקים אליהוא כ"ץ שהעניקה תארים מתקדמים בלבד (מתוך העמדה תואר ראשון רצוי וראוי לרכוש בדיסציפלינות אחרות). מעטים הם אלו, כמו רועה, שלאחר קריירה מצליחה בתקשורת היו לחוקרי תקשורת. רועה יכול היה לעשות את המעבר הזה מכיוון שרבות מתכונות 'האדם החושב' — שבאופן אידאלי נוטים לייחס לאנשי האקדמיה — אפיינו אותו גם בעולם המעשה: מחשבה מקורית, עמידה פילוסופית מן הצד, ביקורתיות ותפיסה מורכבת של העולם.

2 בעניין זה דן בהרחבה אורן מאירס במאמרו על היחס שבין מחקר עיתונאות, מחקר השפעות התקשורת והפרקטיקה העיתונאית בספר זה.

המאמרים בשער הראשון של הספר מנסים לעמוד במקום הפילוסופי של מחשבה על התקשורת ועל פעולתה. אליהוא כ"ץ, 'ולא תתורו — על ההטעיה: עיונים חובבניים באיקונוגרפיה', קושר בין תרבות לתקשורת דרך שאלת היחס הדו-ערכי של היהדות לחוש הראייה; רפאל ניר, 'דיאלוגים ודואליזם', קורא את הבדלי התפיסה בין בכטין לדה-סוסיר ומציע הבחנות בין דיבור וכתובה ובין דיאלוג למונולוג; מוטי נייגר, 'מודל לפרשנות טקסטים במדיה', מציע כלי לניתוח מדיה בתוך מגוון הקשריה ונותן בידי חוקרי מדיה מתווה נוח לבניית פרשנות מקיפה; אלעזר וינריב, 'פרשנות עיתונאית וכניעה ליצר', קושר בין היסטוריה לתקשורת דרך פעולת הפרשנות ומושג הכניעה ליצר בניתוח של קטעי עיתונות.

רטוריקה של אובייקטיביות כמסווה של איזון, עובדתיות וניטרליות

היציאה נגד הקול המונולוגי והמונוליתי, שאפיינה את עבודתו של רועה ברדיו, הייתה גם הדגל שאותו נשא לאורך שנותיו באקדמיה. כלומר התפיסה — שהיום נראית מובנת מאליה אך בשעתה הייתה חדשנית — שלפיה 'העובדות אינן מדברות בעד עצמן', ושמאחורי 'העובדות' יש אנשים ולכן גם נקודות מבט.³ נקודת המבט, שהיא גם אישית-פרטית וגם תלוית תרבות וחברה (של היוצר ושל קהליו), מושפעת גם מכך שתוצרי התקשורת מופצים בכלים בעלי מאפיינים טכנולוגיים (עיתון, רדיו, טלוויזיה) וז'נריים (תעודה, דוקודרמה, איכותי/פופולרי), ונתונים ללחצים מערכתיים מסוגים שונים (החל בדד-ליין וכלה בלחצים כלכליים ופוליטיים). מכיוון שכך, אנו חייבים להתבונן בתוצרי התקשורת כתוצאה של התנגשות בין קולות שונים, נרטיבים שונים, דמויות, ערכים תרבותיים ומשלבים לשוניים. כפי שמהדהדת כותרת ספר זה, הסיקור החדשותי הוא סיפור הקרוב במובנים רבים לזה שאותו כותב מחבר הספרות היפה — הסופר, המשורר או המחזאי. עורך החדשות מחליט: קולו של מי יישמע וקולו של מי יושחק, מה להביא לקדמת הבמה ומה להשאיר מאחור, וכיצד לעורר עניין:

איך אנסח זאת בעדינות? אולי כך: התופעה המדהימה ביותר בעיתונות המערבית, הן בפרקטיקה והן בתיאוריה, היא האמונה העיקשת,

3 דומה שעניין זה כבר מוסכם בתוך האקדמיה, אך בקרב הציבור, ובמידה רבה בקרב העיתונאים, עדיין ישנה שאיפה להגיע אל האמת, ואל המבע האובייקטיבי. ראו: <http://www.idi.org.il/hebrew/article.asp?id=e3a26d1f1f2d0151e8eb2e748a5e4b>

המטאפיזית, שהשפה היא שקופה. במילים אחרות: אנחנו מדברים על סירובם של עיתונאים, אך גם של חוקרי העיתונות, להציב את המקצוע במקום שהוא שייך אליו, כלומר, בתוך ההקשר של הבעה אנושית, של התבטאות. זהו הסירוב להתבונן בכתיבה העיתונאית ולדון בה על-פי מהותה — סיפור סיפורים (Roeh, 1989: 162), בתרגום העברי: רועה, 1989: 455).

מכאן נובע אחד המונחים החשובים שנקשרו בשמו של רועה: 'רטוריקה של אובייקטיביות'.⁵ הרטוריקה של האובייקטיביות היא רושם של ייצוג המציאות שמנסה ליצור הטקסט התקשורתי, כלומר יצירת הרושם שהעובדות מדברות בעד עצמן. המתווך נמוג, הוא כביכול אינו קיים כגוף פרטי, תרבותי-חברתי או פוליטי-כלכלי. הוא רק 'מעביר את העובדות' בלי להתערב בהן. ברי שזהו רושם גרדא, והכתב מבנה את המציאות, בוחר מבין לבניה ומניחן כך שהתוצר המוגמר משקף את נקודת המבט שממנה הוא מתבונן בעולם. אחת הדרכים הפשוטות לראות זאת היא לבדוק כיצד כלי תקשורת שונים מסקרים את אותו אירוע. דוגמה קלסית לכך סיפק רועה, עם עקיבא כהן, במאמר הבוחן כיצד עשר תחנות טלוויזיה מרחבי העולם סיקרו אירוע אחד בשנת 1989: התנגשויות אלימות בין שוטרי משמר הגבול לתושבי הכפר נחלין שליד בית לחם, שבהן נהרגו כחמישה מתושבי הכפר ועשרות נפצעו (Roeh & Cohen, 1992); רועה וכהן, 1992). לכאורה זה אירוע שבו הדברים ברורים. אולם מניתוח הסיקור עולה כי כלי התקשורת הציגו סיפורים שונים, הבליטו הקשרים שונים ונתנו הסברים שונים למה שקרה. בסופו של דבר מתברר, בעיקר מתוך השוואת הסיפור בטלוויזיה הישראלית לסיפור שנקרם על ידי ה-CBS האמריקנית, כי הסיפורים נעים בין רמות שונות של סגירות אידאולוגית (שאינה משאירה מקום לסיפור מתחרה) לבין פתיחות, המאפשרת לצופים חופש להבין ולפרש. כל הסיפורים מנסים לשוות לסיקור חזות 'אובייקטיבית' על ידי הבאת דמויות משני הצדדים (איוון), ציטוט מתוך הטרימינולוגיה של שני הצדדים (ניטרליות), והדגשת הפרטים המוסכמים (עובדתיות).

4 המאמר תורגם על ידי מיכל לקס ומופיע בתוך: כספי ולימור (עורכים) (1998), אמצעי תקשורת ההמונים בישראל, עמ' 455–462; וראו גם מאמר מוקדם יותר: Roeh, I. & Ashley, S. (1986), Criticizing Press Coverage in the Lebanon War: Toward a Paradigm of News as Storytelling, *Communication Yearbook*. Newbury Park: Sage: 117–141

5 דברים אלו הורחבו בפרק השני ('כל העובדות על רטוריקה עיתונאית: גילוי וכיסוי בחדר החדשות') של ספרו של רועה (1994), אחרת על התקשורת: 23–36.

בשער השני של הספר בוחנים כמה חוקרים את הרטוריקה של האובייקטיביות ואת הלחצים הפועלים על עיתונאים בשעת משבר: דב שנער, 'סיפורי התקשורת על מלחמה ושלום' משתמש במשנתו של רועה כקרב קפיצה לדיון באופן שבו מסקרת התקשורת קונפליקטים; איילת כהן, 'עיתונאים מדווחים ממקום הפיגוע', מציעה מבט חודר אל השיח השגור של עיתונאים בעת פיגוע; רוביק רוזנטל, 'ממסדים, לשון ותקשורת', דן בלשונה המתפתלת של התקשורת כשהיא מכסה משברים; דן כספי, 'פוליטיזציה ברשות השידור', מציע מבט של חוקר צופה-משתתף בתהליכים המוסדיים שעברה ועוברת רשות השידור הישראלית.

רטוריקה כאומנות השכנוע באמצעות מילים

כאמור, תפקידו של חוקר תקשורת הוא להסיר את מסכת הרטוריקה של האובייקטיביות ולהראות את האופן שבו פועלת העיתונות. להראות כיצד הרטוריקה מייצרת 'אובייקטיביות'. ראשית העיון בתורת הרטוריקה בסירקוז שבסיציליה במאה החמישית לפני הספירה, שם היא פותחה ככלי לשימוש בבתי המשפט לתביעות רכוש. בית המשפט מושתת על הרטוריקה: שניים מגיעים לבית המשפט ושוטחים את טיעוניהם — ההיגיון מתובל בפנייה אל הרגש ובהדגשת מעמדם של הדוברים (לוגוס, פתוס ואתוס — לפי אריסטו), כדי לספר את הסיפור 'האמיתי' של כל אחד מהם. תפקידו של השופט הוא, בין היתר, לשמוע את הקולות השונים של 'האמת' ולחשוף את הרטוריקה שרכיביה מבנים את הסיפור 'האובייקטיבי'. כך גם תפקידו של חוקר התקשורת. באחד המאמרים מראשית שנות השמונים הציע רועה, עם שאול פלדמן, להתבונן בשימוש הרטורי שעושים העיתונים בסימנים שנחשבים 'הכי פחות מסומנים' — המספרים:

מספרים נחשבים בדרך כלל סימן ניטרלי, שקוף, לא טעון, המייצג ממשות. העיתונים משתמשים בהם כמרכיבים ברטוריקה של אובייקטיביות: כלומר, הם תורמים ליצירת רושם של עיתונות המציגה את העובדות ורק את העובדות. אולם נטען, כי אפשר להשתמש במספרים, ואכן משתמשים בהם, כאמצעי סגנוני, אשר תורם ליצירת תמונת עולם מלודרמטית. נמצא כי בעיתונות הפופולרית, המספרים קשורים לדפוסי הצגת דברים הפונים יותר אל רגשות הקורא מאשר הם מייצגים מציאות עובדתית (רועה ופלדמן, 1984: 440).

העיון ברטוריקה של שיח המדיה הוא כר פורה למחקרים הבוחנים 'כיצד עובדת

ההתקשורת 'ומה גורם לה לתקתק?'. אפשר לבחון את הנחות היסוד התרבותיות של כל טקסט תקשורתי, את האופן שבו הוא מייצג קהילות (ברובן מדומיינות) ואת האופן שבו מתנהל השיח: למי יש זכות דיבור, למי יש זכות ייצוג (כמותית ואיכותית), איך מתווכחים ועושים מלחמה ואיך מתפייסים וחותרים לשלום. בשער השלישי של הספר נכללים מאמרים העוסקים ברטוריקה של שיח התקשורת בהקשרים חברתיים והיסטוריים: לימור שיפמן, 'ורק ירושלים 20?'; בוחנת את הסטירה הטלוויזיונית בהקשריה החברתיים; אייל זנדברג, 'בין חורבן לניצחון', מנתח משמעויות שיצקו קבוצות חברתיות שונות למושג 'שואה' דרך התבוננות בעיתונות הישראלית; ארון מאירס, 'קרובים-רחוקים', תוהה על הקשרים בין לימודי עיתונאות, מחקר השפעות התקשורת והפרקטיקה העיתונאית; שושנה בלום-קולקה, מנחם בלונדהיים וגונן כהן, 'מסורות של מחלוקת', מתבוננים בשיח הפוליטי שבמדיה לאור מסורות של מחלוקת העוברות דרך הטקסטים התלמודיים; עקיבא כהן, 'ערך חדשותי על פי עיתונאים, יחצנים וקוראים', בוחן באופן שיטתי כיצד כל אחד מהגורמים השותפים בתהליך ההפקה תופס את מושג החדשות.

קול המון: האיכותי והאליטיסטי מול הפופולרי והעממי

במאמר משנת 1992 כתב רועה, עם רפאל ניר, על סיקור האינתיפאדה בעיתונות הישראלית (Roeh & Nir, 1992). הטענה המרכזית במאמר היא, שבעת משבר אין הבדל גדול בין העיתונות הפופולרית והעיתונות האיכותית, אף על פי שברגיל נוטים לראות בכל אחת מהן סגנון נפרד, ולמעשה גם תפיסת עולם שונה ומובחנת. העיסוק ברטוריקה של העיתונות הוביל את רועה להצעת קריאה מאתגרת בעיתונות הפופולרית, תוך הצגת גישה חדשה (לצד הגישה המסורתית ולא במקומה) ליחסים שבין העיתונות הפופולרית והאיכותית:

מאז הופעתם הראשונה של עיתונים במערב בתדירות יומית ושבועית, בתחילת המאה ה-18, נדמה שיש גם נטייה לחלק אותם לשתי קבוצות — קבוצת הטובים יותר וקבוצת הטובים-פחות. יש גם מי שיחריף את החלוקה ל'טובים' לעומת 'רעים' (כלומר באופן מוחלט ולא יחסי), כמו בכל מלודרמה טובה. אני מתכוון למתח הערכי המעיק, על גבול העיונות, ולנטייה לראות ברבים מן העיתונים תופעה קלת ראש עד קלוקלת, ורק בקצת מהם — את הנבחרת ה'איכותית'. רק מעט עיתונים, הנקראים בדרך כלל על ידי אנשים בעלי השכלה, קבוצות מיעוט, אליטות — זוכים לתואר 'עיתונות איכות' (Quality Press), זו

העיתונות כבדת הראש, הנושאת בעול הכבד של האחריות החברתית ובתפקיד הפוליטי המכובד שאין עליו עוררין (אף על פי שדבק בו תואר ציורי קל-דעת), של 'כלב השמירה של הדמוקרטיה'. לעומת מידת הכבוד (או אולי צריך להשתמש כאן שוב בלעז: 'רספקטביליות'), השמורה לכמה עיתוני איכות, שאר העיתונים זוכים לא פעם לכינויים לא מחניפים כמו: 'זולים'; 'סנסציוניים', 'צהובים', 'המוניים', קלי דעת ונטולי כל עול של אחריות ציבורית [...]

עיון זהיר בטקסטים של העיתונות הנמכרת היטב מאפשר קריאה אלטרנטיבית. אני הולך ומשתכנע, כי יש שחר לגישה עיונית אחרת ו/או לקריאה אחרת של העיתונות הנפוצה. במקום העיסוק החוזר והעיקש בשאלה 'מה רע בעיתונות הנפוצה?' (מתוך הנחה, שמשוהו רע מוכרח להיות בה, מן הסתם), ראוי לשאול את השאלה 'מה כל כך טוב בעיתונות האיכותית?' – מתוך הנחה ספקנית בדבר 'איכותה' הנתפסת כנתון, שאינו עומד לבחינה ביקורתית [...]. האם אין שחר להנחה, נמשיך ונשאל, ש'סוד הקסם' או 'כוח המשיכה' של העיתון הפופולארי קשור בכך שאנשים 'מוצאים את עצמם' בעיתון הפופולארי? שאנשים קונים עיתון, כי הם שומעים בו את הד קולם? ומהו כל האדם אם לא יצור מתקשר ומשוחח? ומדוע לא יעדיף הקורא עיתון שאיתו הוא יכול 'לשוחח', 'להחליף מלים', על עיתון שמשמיע מונולוג מרוחק ומאופק וסגור בתוך עצמו? (רועה, 1994: 39–47).

הגישה החדשה של רועה לעיתונות הפופולרית מציעה להחליף את התייג, ובעקבותיו את הערכים ואת עומס הקונוטציות המתלווים למונחים 'פופולרי' ו'איכותי'.⁶ במקום הצמד הזה מציע רועה צמד אחר: אליטיסטי מול עממי. העיתונות האליטיסטית תורמת לחיזוק האליטות, מעדיפה ידע ומידע בשירות היודעים, מתעלמת מביטויים עממיים ומאפוזיציה לא פרלמנטרית, ומשרתת את הדמוקרטיה הממוסדת ולא את ריבוי הקולות. היא 'מונולוגית' ותורמת לשימור הסטטוס קוו. לעומתה, העיתונות העממית (הנפוצה יותר) תורמת לליכוד חברתי, מעוררת הזדהות, מחזקת תחושת השתייכות וסולידריות, מבטאת ומייצגת את האיש הקטן, את הציבור הרחב, את 'קול העם' האותנטי. היא משרתת את הדמוקרטיה – כלומר את ריבוי הקולות, את הפלורליזם. היא 'דיאלוגית',

6 ראוי לציין בהקשר זה את מאמרו של Darnton (Fall, 1982) שהצביע על האופן שבו ה־New York Times 'מספר סיפורים', בניגוד לתפיסתו העצמית כמתווך 'אובייקטיבי'.

אופוזיציונית, ביקורתית, חתרנית, אלטרנטיבית; ובעקיפין גם חותרת לשינוי. ברור שהמבט החדש (של רועה), בניגוד לזה המסורתי, אינו מביא בחשבון, באופן מלא, את יחסי הכוח (הון ושלטון) הפועלים על העיתונות הפופולרית ומונעים ממנה להיות המייצגת האותנטית של הרחוב. אך המורכבות צומחת מתוך התבוננות דרך שני המבטים במקביל – המבט המסורתי הרואה את העיתונות הפחות נפוצה כאיכותית ומאתגרת את השלטון, והמבט החדש המציג את העיתונות הפופולרית כמדיום עממי המבטא את קולו של 'האיש מן הישוב' וחוגג את הפוטוגניות ואת חוש הראייה ובדרך זו מאתגרת את הקול הדומיננטי.

יצחק רועה ניתח את היחסים בין העיתונות הפופולרית והאיכותית, וכן את הטקסטים התקשורתיים עצמם, תוך שימוש בכלים של תורת הספרות: מלודרמה, רומן, רומנס, נקודת תצפית, פרספקטיבה, דמות הגיבור, הראיה (showing), הגדה (telling), ז'נרים, סיפור, דרמה, שקיפות-אטימות, אלגיה, אידיליה, כרונוטופ, מונולוג, דיאלוג וכן הלאה. דוגמאות רבות מתוך הספרות העולמית והעברית שזורות בתוך ספרו 'אחרת על תקשורת' ועלו בשיעורים שלימד, והביטוי המובהק לחיבור בין תקשורת וספרות היה השיעור שלו 'מבוא לפרוזה עיתונאית', שממשיך להופיע ברשימת שיעורי החובה בתקשורת באוניברסיטה העברית. במובנים רבים היה רועה שגריר של תורת הספרות בלימודי התקשורת, ודרכו תאמה את הזרמים החדשים בלימודי התקשורת, שהחלו להתפשט מאמצע שנות השמונים. את הגישה הזו ניסח ג'יימס קארי (Carey, 1989) במאמרו 'גישות לתקשורת כתרבות': יש לפתח תחום שהזנח (בשעה ששאלת ההשפעה הישירה של התקשורת הייתה במרכז), כלומר להעניק תשומת לב לתפקידה של התקשורת בגיבוש הקהילה ועיצובה, בבניית הערכים שלה ובאישור תמונת עולמה. ויש להתחשב בקהל התקשורת – ולא רק בעוצמתו של מוען המסר (Neiger & Roeh, 2003).

ביטוי לזרמים של שילוב בין מחקר התרבות והתקשורת אפשר למצוא בשער האחרון של הספר. דניאל דיין, 'המפלצת של הים התיכון', מתבונן בתקשורת הצרפתית ובאופן שבו היא מציגה את ישראל ואת הסכסוך הישראלי-פלסטיני; תמר ליבס, 'תפקיד הרדיו בעיצוב התרבות הישראלית', בוחנת את ההיסטוריה של הרדיו; חנה אדוני והלל נוסק, "קהלי טעם" ו'תרבויות טעם', מציעים נתונים על קוראי ספרים דרך מאפיינים של הקהילות המגוונות הקיימות בישראל; רעיה מורג, 'על כמה מקרים של בולימיה בקולנוע', מנתחת את השיח הקולנועי על בולימיה ומציעה הרחבה תאורטית למושגים המשמשים בשיח זה.

בין הגלידין מהבהבת התהום

במסתו המפורסמת 'גלוי וכסוי בלשון' הבחין ביאליק בין לשון בעלי פרוזה ללשון בעלי שירה:

ומכל האמור יוצא הבדל גדול שבין לשון בעלי פרוזה ללשון בעלי שירה. הללו, בעלי הפשט, סומכים עצמם על ה'צד השוה' ועל המשותף שבמראות ובמילים, על הקבוע ועומד בלשון, על הנוסח המקובל — ולפיכך הם עוברים את דרכם בלשון בטח. למה הם דומים? למי שעובר את הנהר על-פני קרח מוצק, עשוי מקשה אחת. רשאי ויכול הוא זה להסיח את דעתו לגמרי מן המצולה המכוסה, השוטפת תחת רגליו. ואלה שכנגדם, בעלי הרמז, הדרש והסוד, רדופים כל ימיהם אחרי ה'צד המיִחד' שבדברים [...]

המילים מפרפרות תחת ידיהם: כבות ונדלקות, שוקעות וזורחות כפתוחי החותם באבני החשן, מתרוקנות ומתמלאות, פושטות נשמה ולובשות נשמה. בחמר הלשון בא על ידי כך חלופי משמרות והעתק מקומות. תג אחד, קוצו של יו"ד — והמלה הישנה זורחת באור חדש. החול מתקדש והקדש מתחלל. המילים הקבועות כאלו נחלצות רגע רגע ממשבצותיהן ומחליפות מקום זו עם זו. ובינתיים, בין כסוי לכסוי, מהבהבת התהום [...] ולמה הללו דומים? למי שעובר את הנהר בשעת הפשרה על-פני גלידין מתנדנדים וצפים. חלילה לו להשהות את הרגל על-גבי גליד אחד יותר מהרף-עין, יותר מכדי קפיצת הרגל מגליד לחברו הסמוך ומחברו לחברו. בין הפרצים מהבהבת התהום, הרגל מתמוטטת, הסכנה קרובה — — — (ח"נ ביאליק [1938], 'גלוי וכסוי בלשון', כל כתבי ח"נ ביאליק, תל אביב: דביר, עמ' קצג).

בני האדם פועלים כולם בסביבה תקשורתית: כיום צורכים תקשורת המונים ומשתמשים בתקשורת בין-אישית. אולי כמו מר ז'ורדן, גיבורו של מולייר ב'גם הוא באצילים', רובם מתייחסים אל השפה בצורתה הפונקציונלית, כמעבירה מסר, בלי להתעכב על עובדת היותה פרוזה — סיפור שאנו מספרים לסביבה, סיפורים שאנו שומעים מהסביבה, סיפורים שעוזרים לנו להמשיך הלאה. לימודי התקשורת, כפי שהציע לנו רועה, מאטים את ההתקדמות המהירה במרחבי הפרוזה העיתונאית. חוקר שפת המדיה דומה למי שהולך בשעת הפשרה על פני גלידין. התהום המתגלה בשעת הליכה שכזו היא סוד הקסם של לימודי התקשורת סוד הקסם של יצחק רועה.

רשימת מקורות

- אדוני, ח' ופירסט ע'. 2006. מחקר התקשורת והוראתה: דילמות מובנות ופתרונות משתנים. ירושלים: מאגנס והמכון לקומוניקציה ע"ש סמארט.
- זהבי, א'. 2005. רומן לוגי: זייל דלו בין פילוסופיה וספרות. תל אביב: רסלינג.
- ניר, ר' ורועה, י'. 1984. 'היבטים רטוריים של מיקוד במשפטי פתיחה של חדשות ברדיו', בלשנות עברית חפ"שית 22: 25—46.
- ניר, ר' ורועה, י'. 1987. 'פועלי הבעה בחדשות הרדיו', בלשנות עברית חפ"שית 25: 19—29.
- רועה, י' (1989 במקור), 'העיתונות כמספרת סיפור, הסיקור כסיפור'. בתוך: ד' כספי וי' לימור (עורכים). 1998. אמצעי תקשורת ההמונים בישראל: מקראה. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה: 455—462.
- רועה, י'. 1992. 'מונולוג, דיאלוג ואידאולוגיה: שידורי "קול ישראל" בין 1957—1987', בקורת ופרשנות 28: 149—156.
- רועה, י'. 1994. 'סוד הקסם הפופולארי — עיתוני איכות ועיתונים אחרים', אחרת על תקשורת — שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות. אבן יהודה: רכס: 37—58.
- רועה, י'. 1998. 'שנת 1969 הייתה שנה טובה במיוחד', פנים 5: 9—12.
- רועה, י' ופלדמן, ש' (1984 במקור), 'הרטוריקה של מספרים בעמוד הראשון של העיתון: כיצד תורם השימוש במספרים (ובספרות) למלודרמה בעיתונות הפופולרית', בתוך: ד' כספי וי' לימור (עורכים) (1998), אמצעי תקשורת ההמונים בישראל: מקראה. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה: 440—454.
- רועה, י' וכהן ע'. 1992 במקור. 'אחד הימים היותר עקובים מדם', בתוך: ד' כספי וי' לימור (עורכים) (1998), אמצעי תקשורת ההמונים בישראל: מקראה. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה: 463—476.
- רועה, י' וניר, ר'. 1991. 'מסירת הדיבור בחדשות הרדיו בישראל — אסטרטגיות רטוריות ומגבלות של אידאולוגיה', בלשנות עברית 31—32: 79—93.
- Carey, J. W. 1989. *Communication as culture*. New York: Routledge.
- Darnton, R. 1982. Writing news and telling stories. *Daedalus* 3 (4): 175—194.
- Neiger, M. & I. Roeh. 2003. The secular holy scriptures: The role of the holyday literary supplements in the Israeli press and culture. *Journalism: Theory, Practice & Criticism* 4 (4): 477—489.
- Nir, R. & I. Roeh. 1987. Who says what how: Declarative verbs on the Israel radio news. *Hebrew Studies* 28 (1): 147—159.

- Roeh, I. 1982. *The rhetoric of news in Israel radio*. Bochum: Studienverlag N. Brockmeyer.
- Roeh, I. 1989. Journalism as storytelling, coverage as narrative. *American Behavioral Scientist* 33 (2): 162–168.
- Roeh, I. & A.A. Cohen. 1992. One of the bloodiest days: A comparative analysis of open and closed television news. *Journal of Communication* 42 (2): 42–55.
- Roeh, I. & S. Feldman. 1984. The rhetoric of front-page journalism: How numbers contribute to the melodramatic in popular press. *Text* 4 (4): 347–368.
- Roeh, I., E. Katz, A. Cohen, & B. Zelizer. 1980. *Almost midnight: Reforming the late night news*. Beverly Hills, Cal.: Sage.
- Roeh, I. & R. Nir. 1986. What? Humor? In the news? – How serious is the news on Israeli radio?, A. Ziv (Ed.), *Jewish humor*. Tel Aviv: Papyrus: pp. 175–188.
- Roeh, I. & R. Nir. 1990. Speed presentation in the Israel radio news: Ideological contractions and rhetorical strategies. *Text* 10 (3): 225–244.
- Roeh, I. & R. Nir. 1992. Intifada coverage in the Israeli press: Popular and quality papers assume a rhetoric of conformity. *Discourse & Society* 3 (1): 47–60.
- <http://www.itu.org.il/Index.asp?ArticleID=1144&CategoryID=498&Page=2>